

Loetelukatsesest semantiliste kaartideni: kognitiivseid trende värvide nimetamisel

Mari Uusküla

Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste Instituut
mari.uuskula@tlu.ee

Urmas Sutrop 60

Tartus 7. juunil 2016

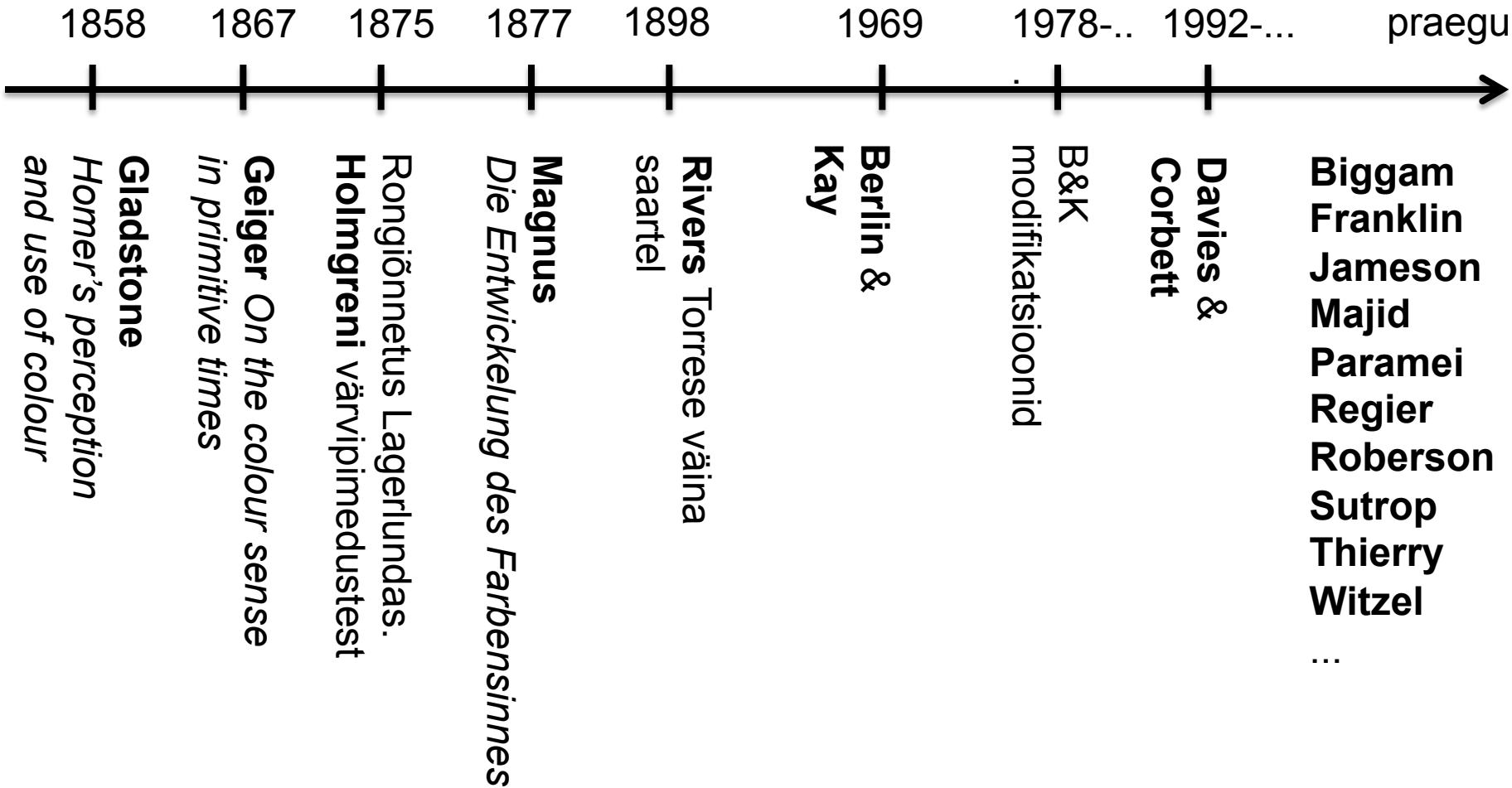
*Kuid maailm
pole ainult must,
vaid kirju-mirju
on ta just
kui silmad peale lööd*

Ellen Niit „Suur maalritöö“

Olulised teetähised
värviuurimise ajaloos

Filoloogia ja antropoloogia ajastu

Eksperimentaalne ajastu



Värvinimed ja -kategoriad

Nägemismehhanismid
Keskond
Kommunikatsioon

Värvimõisted
ja -kategoriad

Uurimisküsimused:

Milliseid kognitiivseid trende võib välja tuua värvide nimetamisel?

Kui palju on eri keeltes nn **universaalsed**?

Värviuurimused

- Universaalsed nn põhivärvinimed (ingl *basic colour terms* ehk BCTs)
- Põhivärvinimed – nimetused, mis omandatakse kõige varasemas eas; iga keele kõneleja teab neid
- Fookus on värviruumi mõistelisel struktuuril, mis mõjutab värvide tajumist (ja *vice versa*)

Abstraktne mudel

- Kognitiivsest psühholoogiast laenatud **semantilise võrgustiku/kaardi** mudel – **sõlmed** on omavahel seotud ühenduslülide abil
- Mida tugevam on sõlmede seos, seda kiiremini liigutakse ühenduslülide vahel
- Kõnelejad alustavad loetelukatses värvide nimetamist nii, et nõ sisenevad võrgustikku mõne eriti **esiletuleva** „sõlme“ kaudu
- Seejärel liigutakse võrgustikus ühest sõlmpunktist teise jne kuni semantilise välja piirideni

Loetelukatse

- Piiranguteta **loetelukatse** (ingl *list task, free-listing, free-emission task*) (Weller & Romney 1988)
- Min 20-30 osalejat
- **Smithi 'C'** (1998) indeksi omapäraks on see, et indeks võtab arvesse esiletulekut iga keelekõneleja loetelukatses, seejärel arvutatakse keskmine
- **Sutropi 'kognitiivse esiletuleku indeks'** (2001) on üsna sarnane, kuid seda võib kasutada ka publitseeritud andmestike puhul

- Kui kaks (värvi)nime nimetatakse üksteise vahetus naabruses (üksteise järel), assotsieeruvad kaks sõna omavahel
- Analüüsis arvestatakse **kontseptuaalset** mitte värviruumis **tajutavat** lähedust
- Kaks sõna võivad omavahel assotsieeruda seetõttu, et neil on kõnelejate mentaalses leksikonis mingid ühised omadused
- **Kultuurilised assotsiatsioonid** ja **kollokatsioonid** on olulised

Loetelukatse – mitte ainult lingvistika tööriist

- Loetelukatset kasutatakse meetodina veel
 - kognitivistikas
 - kultuurantropoloogias (nt loomanimede nimetamine) (Henley 1969, Shepard 1974)

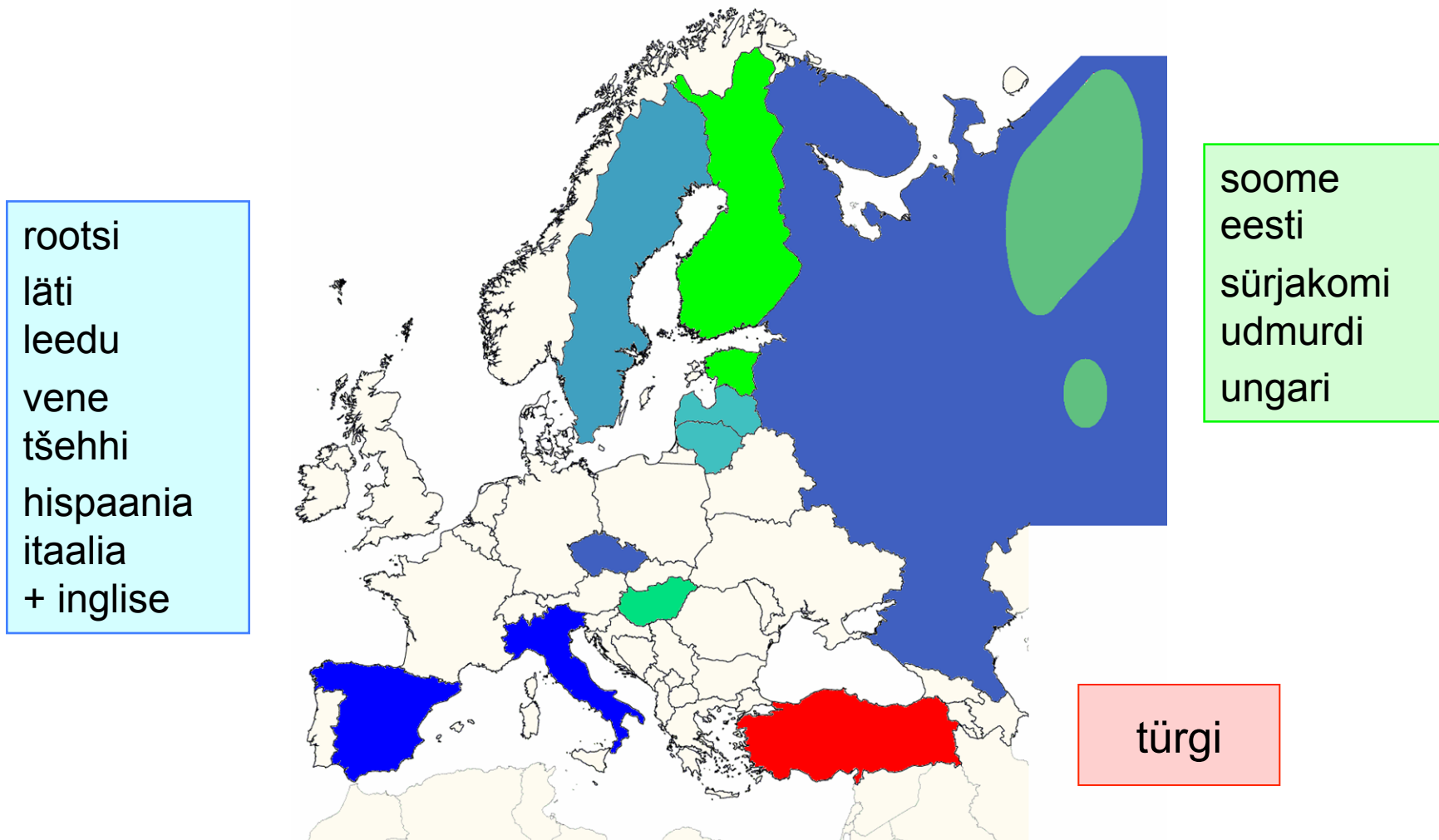


- neuropsühholoogias, Alzheimerit ja skisofreeniat põdevate patsientide testimiseks (Chan et al. 1993, Aloia et al. 1996)

Katsest

- Piiranguteta loetelukatse, mis viiakse läbi enne nimeandmiskatset (verbaalne katse) või sorteerimiskatsest (mitteverbaalne katse)
- *Palun nimetage nii palju värve, kui teate*
- Katse läbiviimiseks kuluv aeg ja loetelu pikkus on vaba, kitsendamata
- **Enamasti suulised intervjuud** (v.a. rootsi katsegrupi puhul)

14 Euroopas kõneldavat keelt

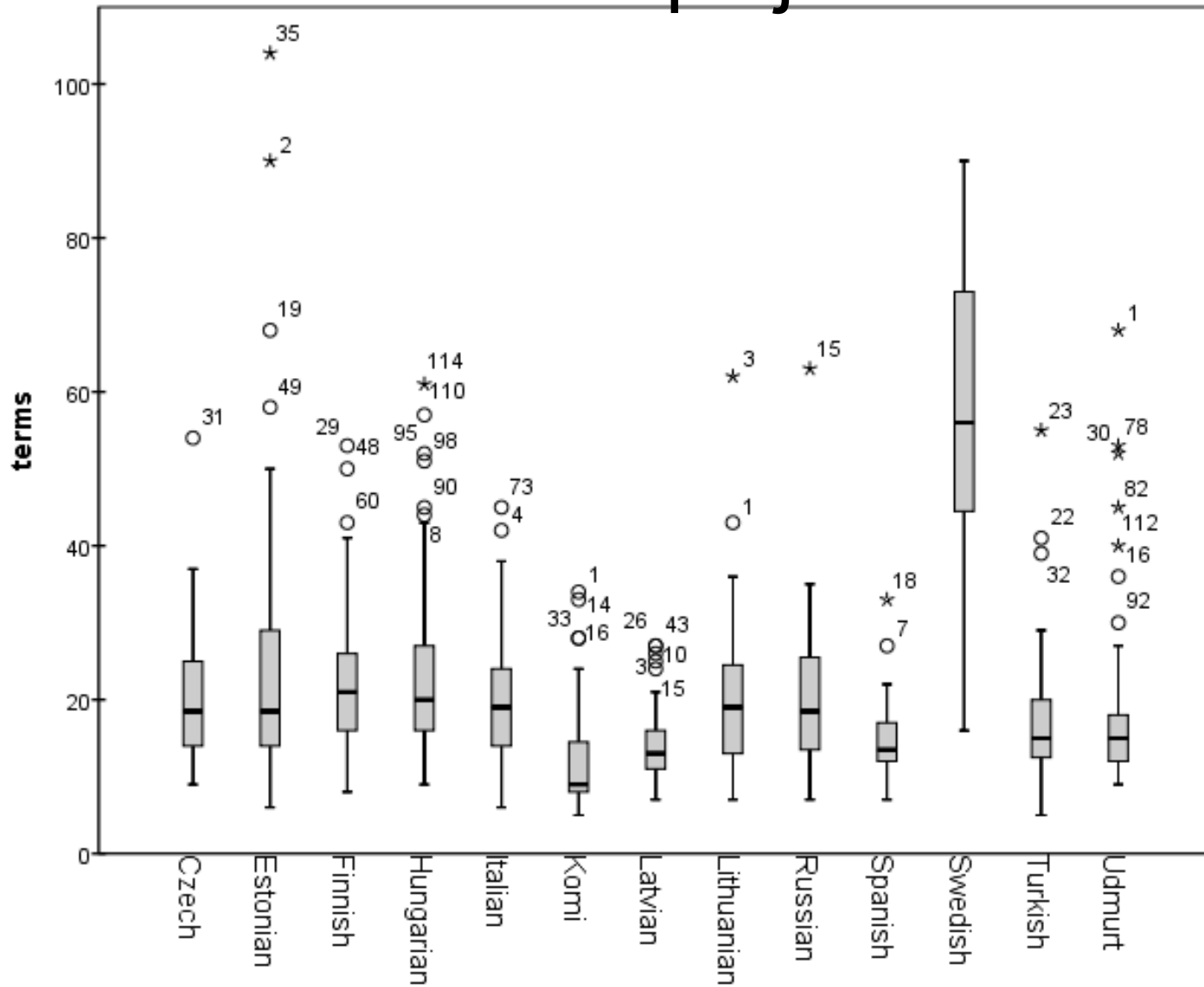


Keeled kolmest keelkonnast ja kolmest eri piirkonnast

Keelejuhid

- Vabatahtlikud
- Juhualim
- Erinev sotsiaalne ja hariduslik taust
- Kõik intervjuud on viidud läbi emakeelsete või soravalt keelt valdavate uurijate poolt
- Kõik katsealused sooritasid värvipimedustesti

Eri keelte kõnelejad ei nimeta loetelukatses ühepalju värvinimesid



Loetelukatse andmestik ja analüüs

- Prototüüpsed ja kultuuriliselt esiletulevad värvinimed nimetatakse esimesena
- **Kognitiivsed trendid värvide nimetamisel** ilmnevad siis, kui asetame andmed MDS meetodiga saadud **semantilisele kaardile**
- D1 on loetelukatses nn 'eelistus'
- D2 on eristus nn **kromaatiliste** ehk värviliste värvide ja akromaatiliste ehk **musta-valgehalliskaala** värvide vahel

(Piiranguteta) loetelukatse

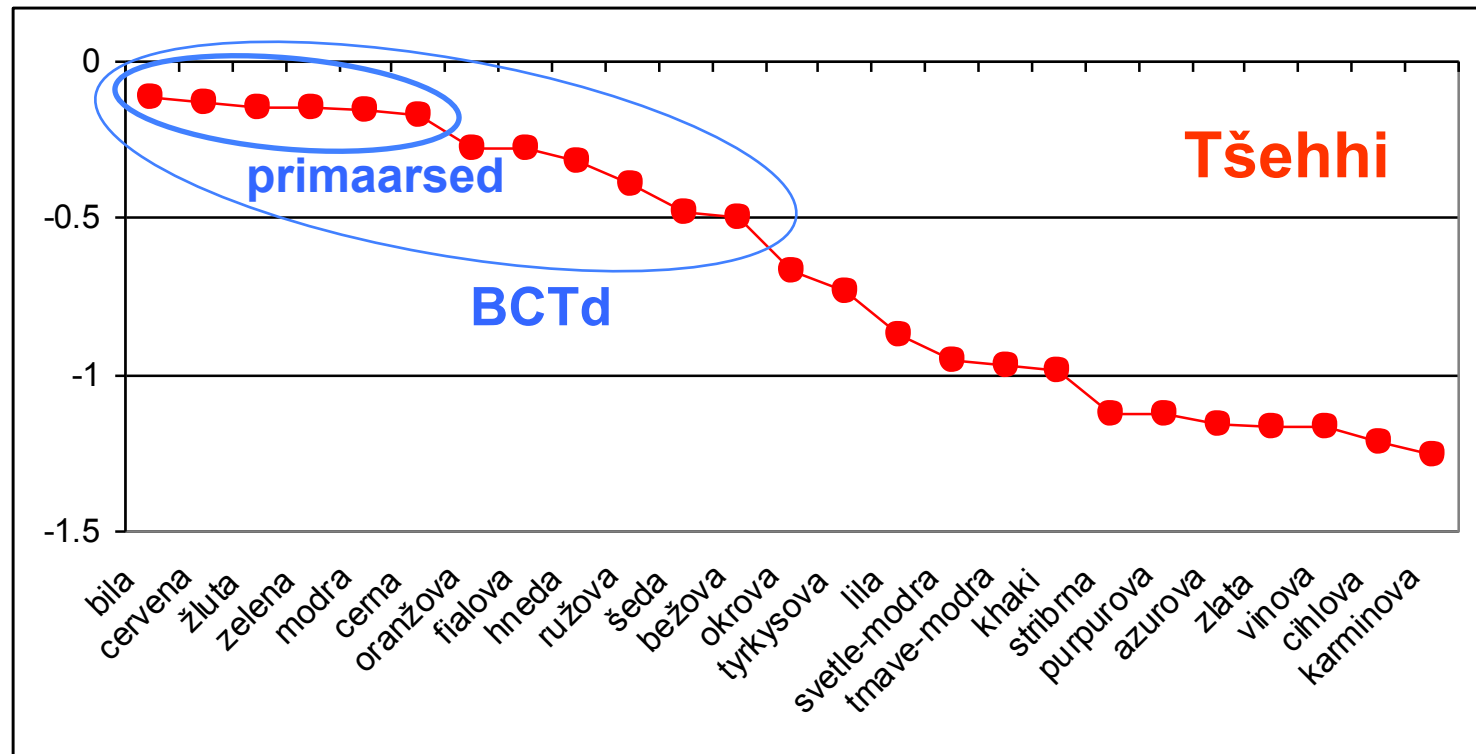
Vastused
küsimusele “**palun
nimetage nii
palju värve, kui te
teate**”

Loetelud on
erineva pikkusega

Esimesena
meenuvad samad
värvinimed

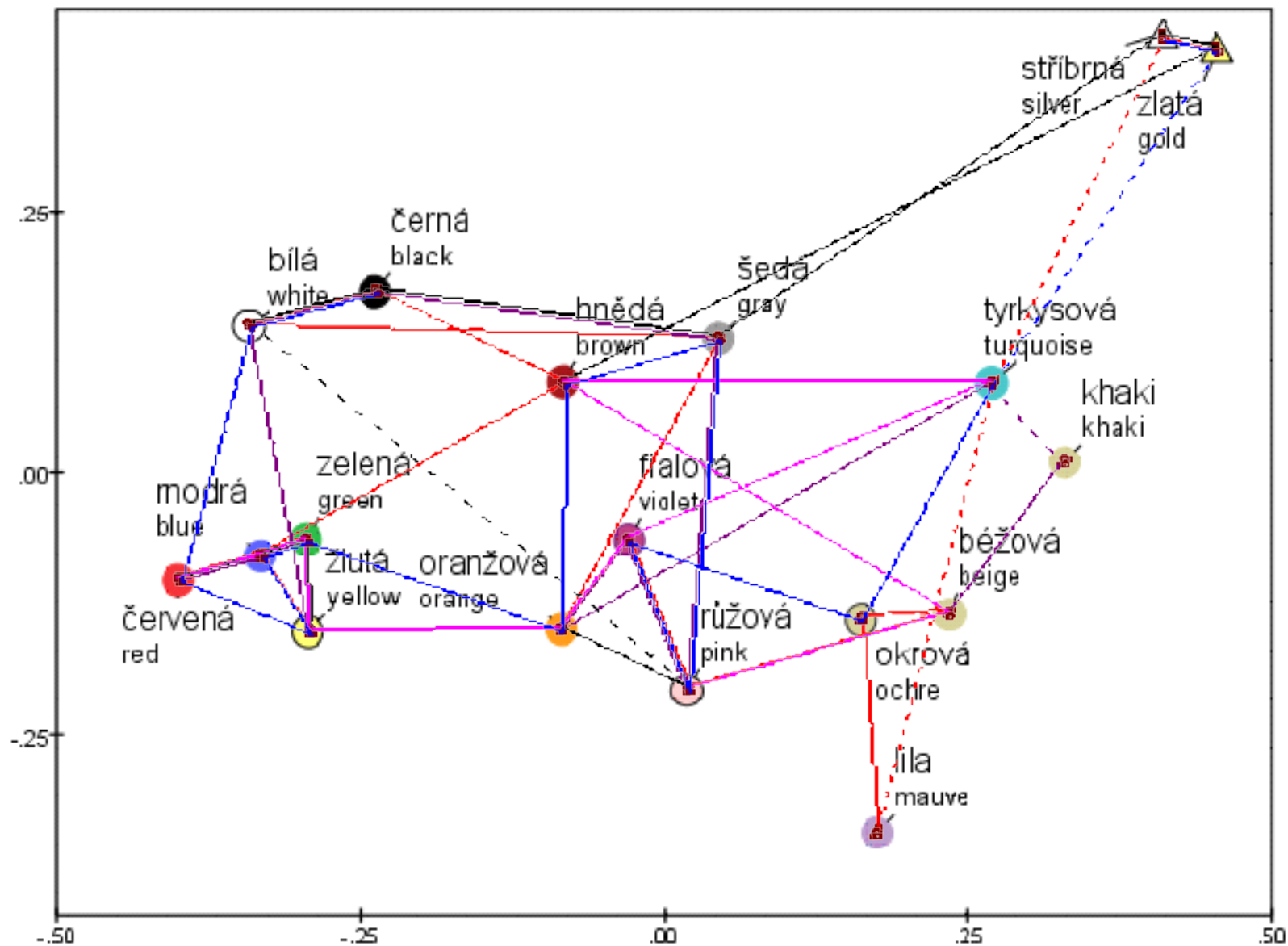
1	bila	1	bila	1	bila
2	žluta	2	žluta	2	cerna
3	oranžova	3	oranžova	3	cervena
4	cervena	4	ružova	4	hneda
5	zelena	5	cervena	5	zelena
6	modra	6	modra	6	bežova
7	hneda	7	zelena	7	žluta
8	cerna	8	hneda	8	modra
9	šeda	9	cerna	9	fialova
10	fialova	10	fialova	10	vinove-cervena
11	modro-bila	11	tyrkysova	11	tmavo-modra
		12	bežova	12	svetle-modra
		13	šeda	13	bežova
		14	okrova	14	bila-kava
				15	slonova-kost
				16	ružova

Kognitiivne esiletulek

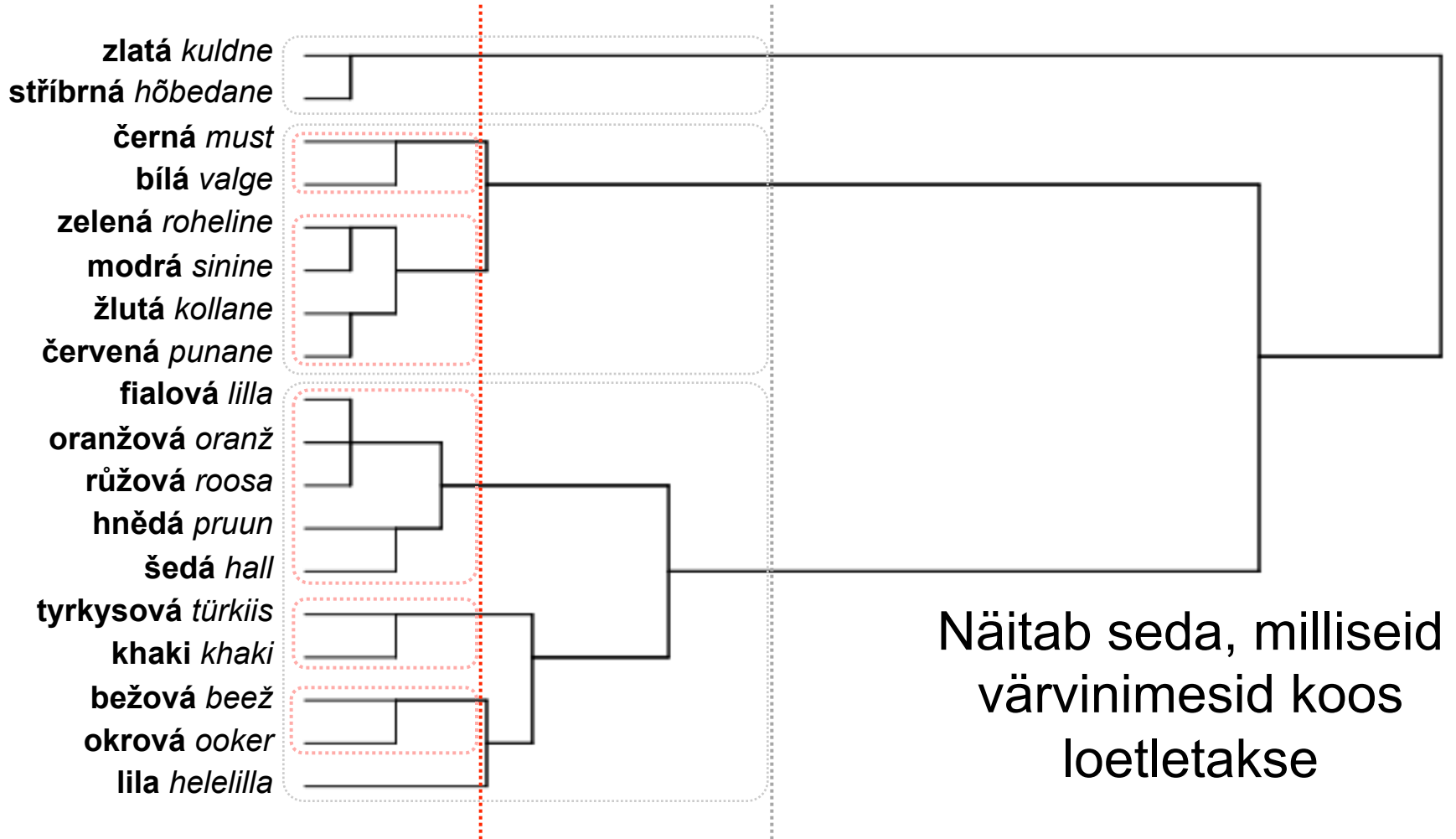


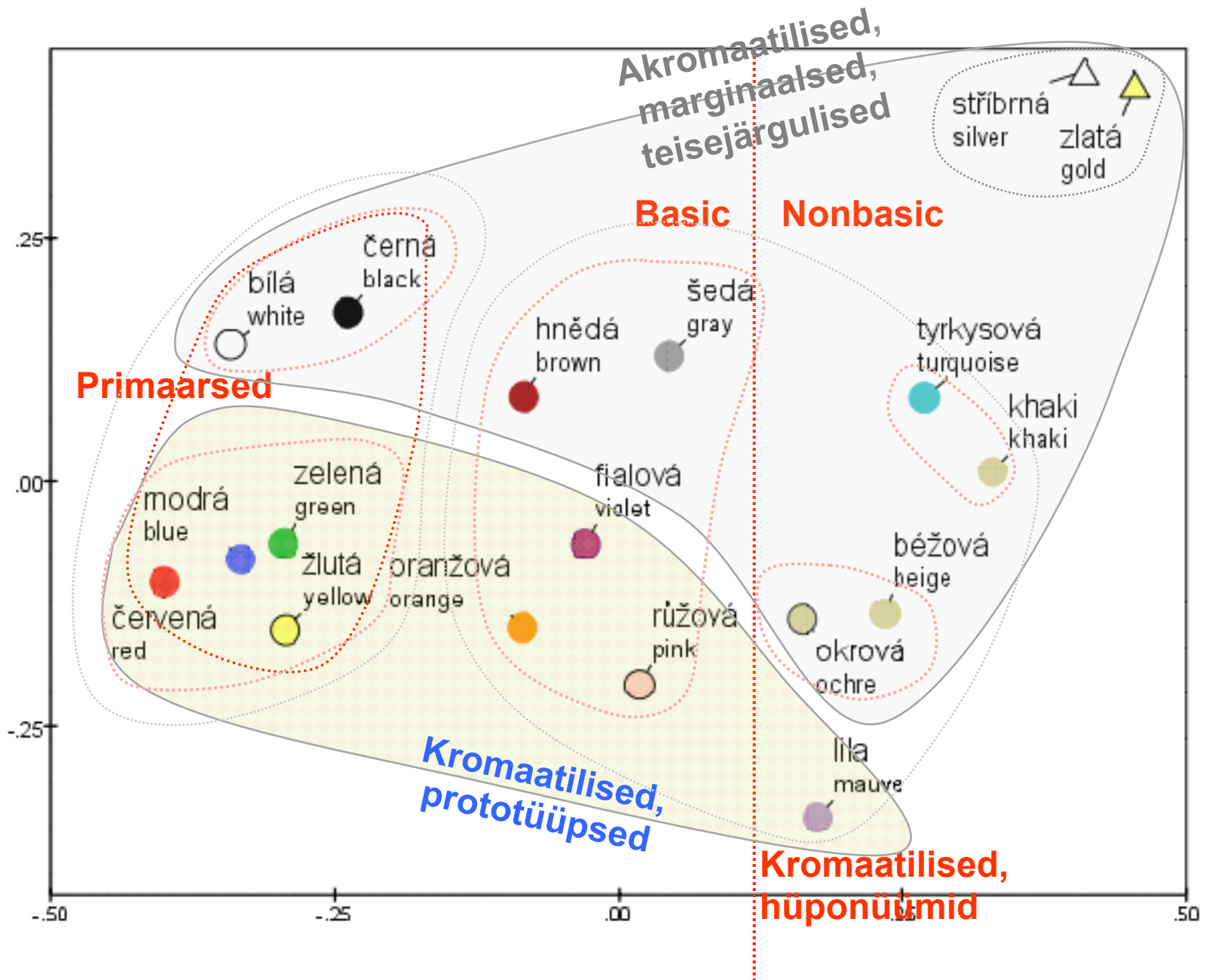
Kui kõik katseisikud nimetaksid värve täpselt ühesuguses järjekorras, oleks tulemuseks ühedimensiooniline esiletulek:

bilá - červená - žlutá - zelená - modrá - černá - oranžová...



Hierarhiline klasteranalüüs





Mõned tähelepanekud

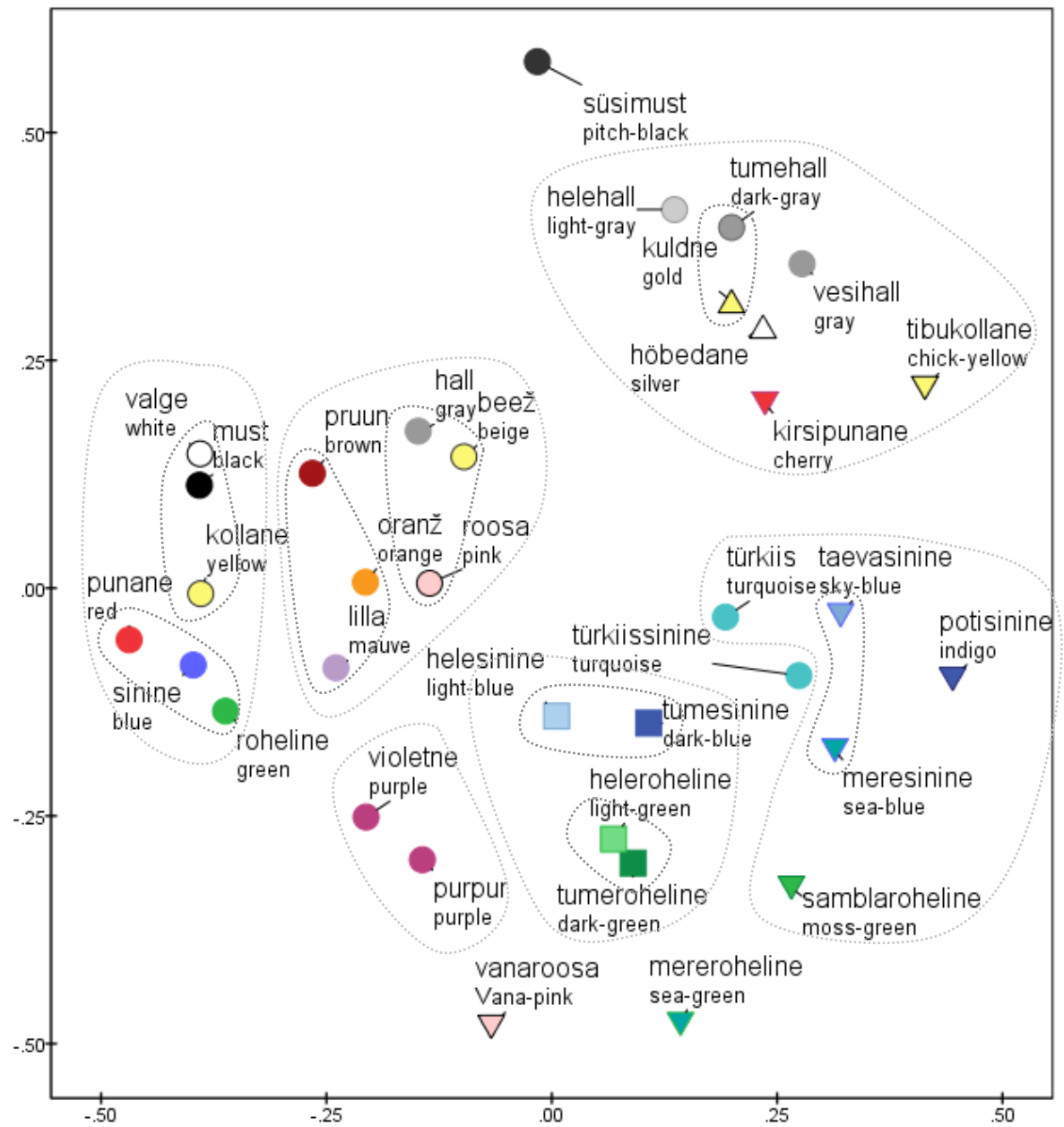
- Värvide semantilised kaardid võiks teoorias järgida **tajutavat sarnasust**, aga ei järgi
- Igal keelel võiks olla **oma** semantiline kaart, aga ... **millegipärast on kaardid üsna sarnased.**

- ‘Roosa’ on kromaatileine värv (mitte lihtsalt hele värv)
- ‘Pruuni’ tajutakse põhiliselt tumedana / küllastumata värvina (kui kromaatilise värvina), asetseb kusagil ‘halli’ läheduses.
- Metallid (kuldne, hõbedane) tunduvad akromaatilistena
- ‘Türkiis’ assotsieerub ‘kulla’ ja ‘hõbedaga’

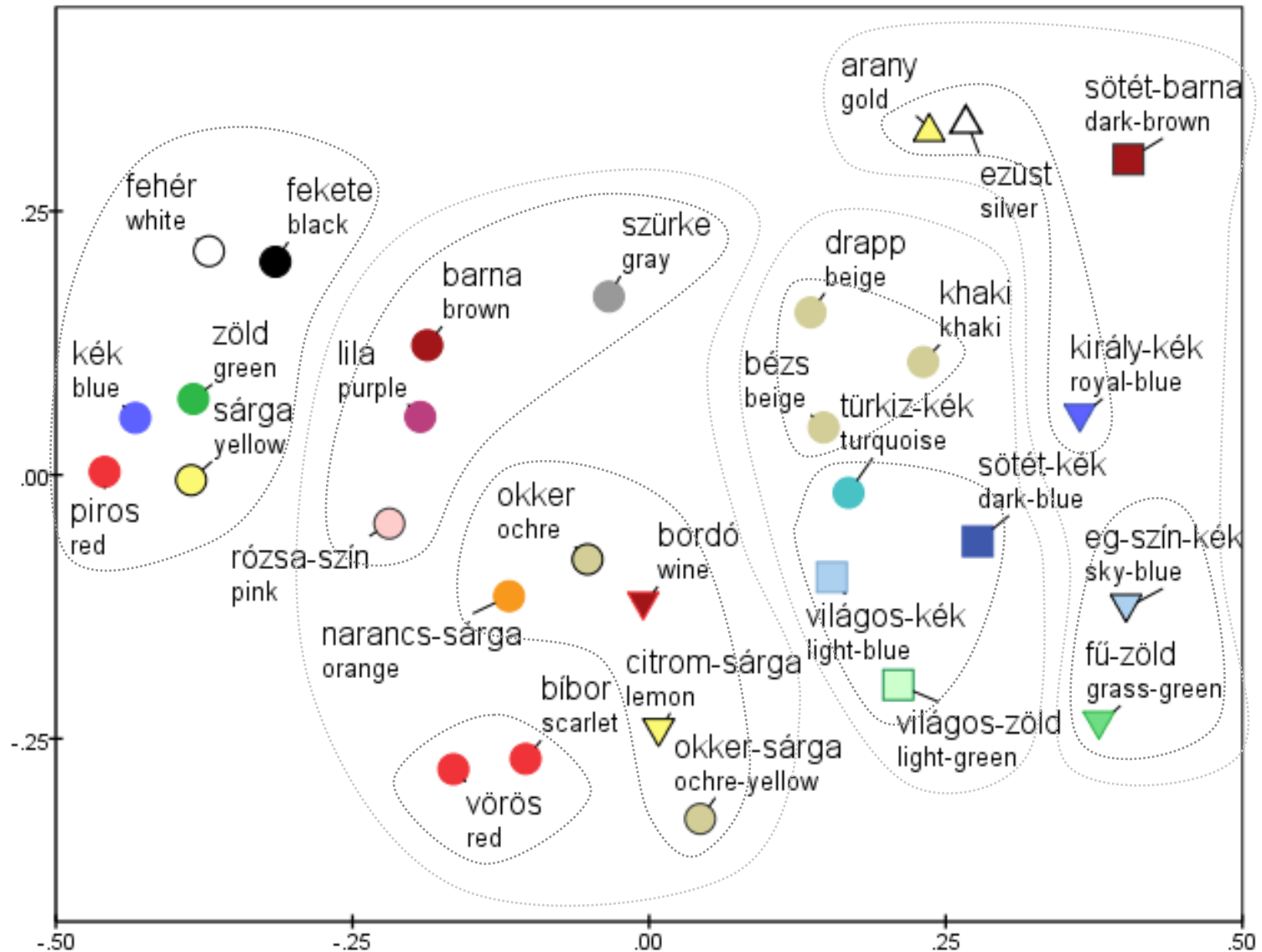
VÄRVI(NIME)DE SEMANTILISED KAARDID

PALJU LIITSÕNU

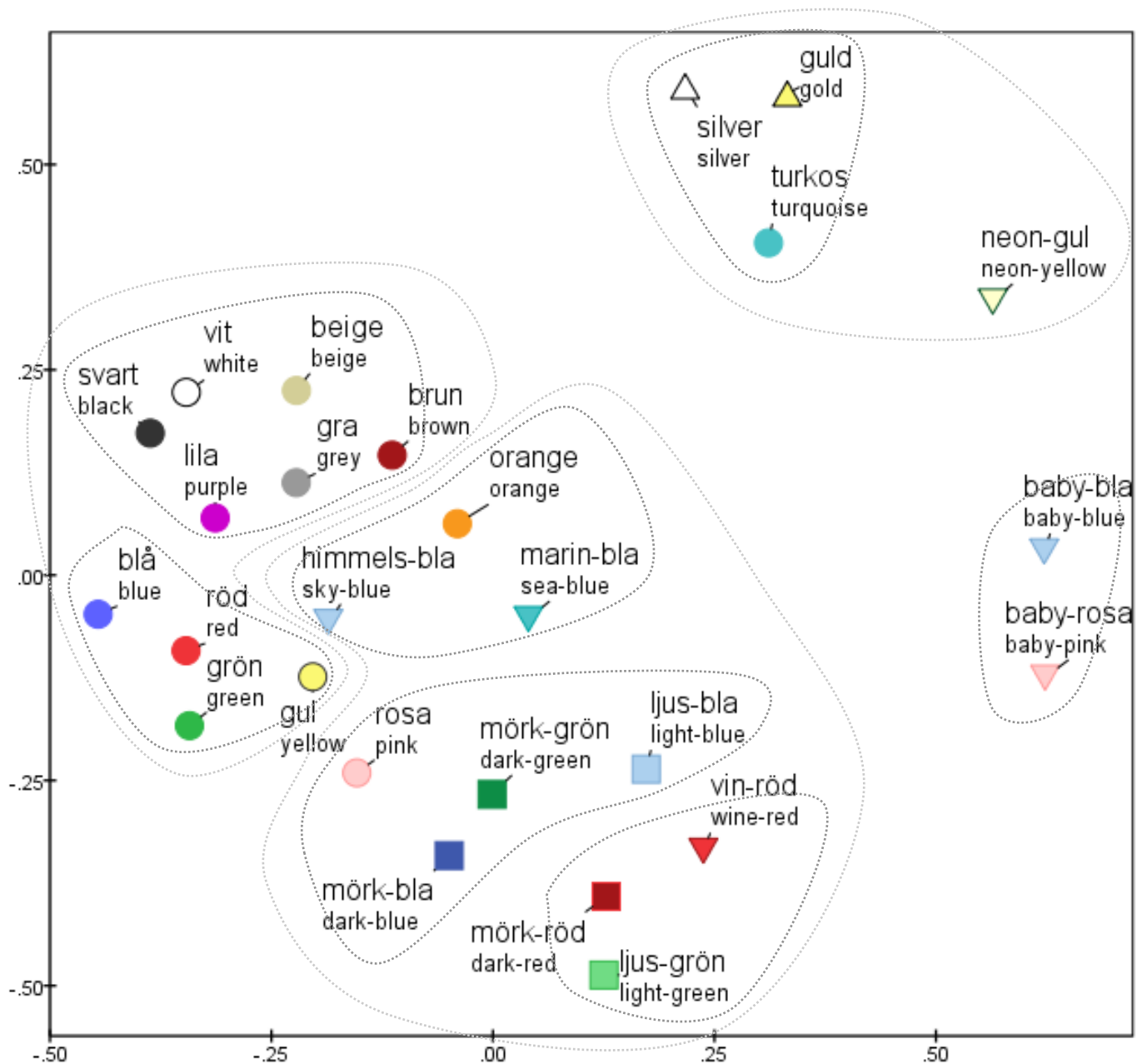
eesti



ungari



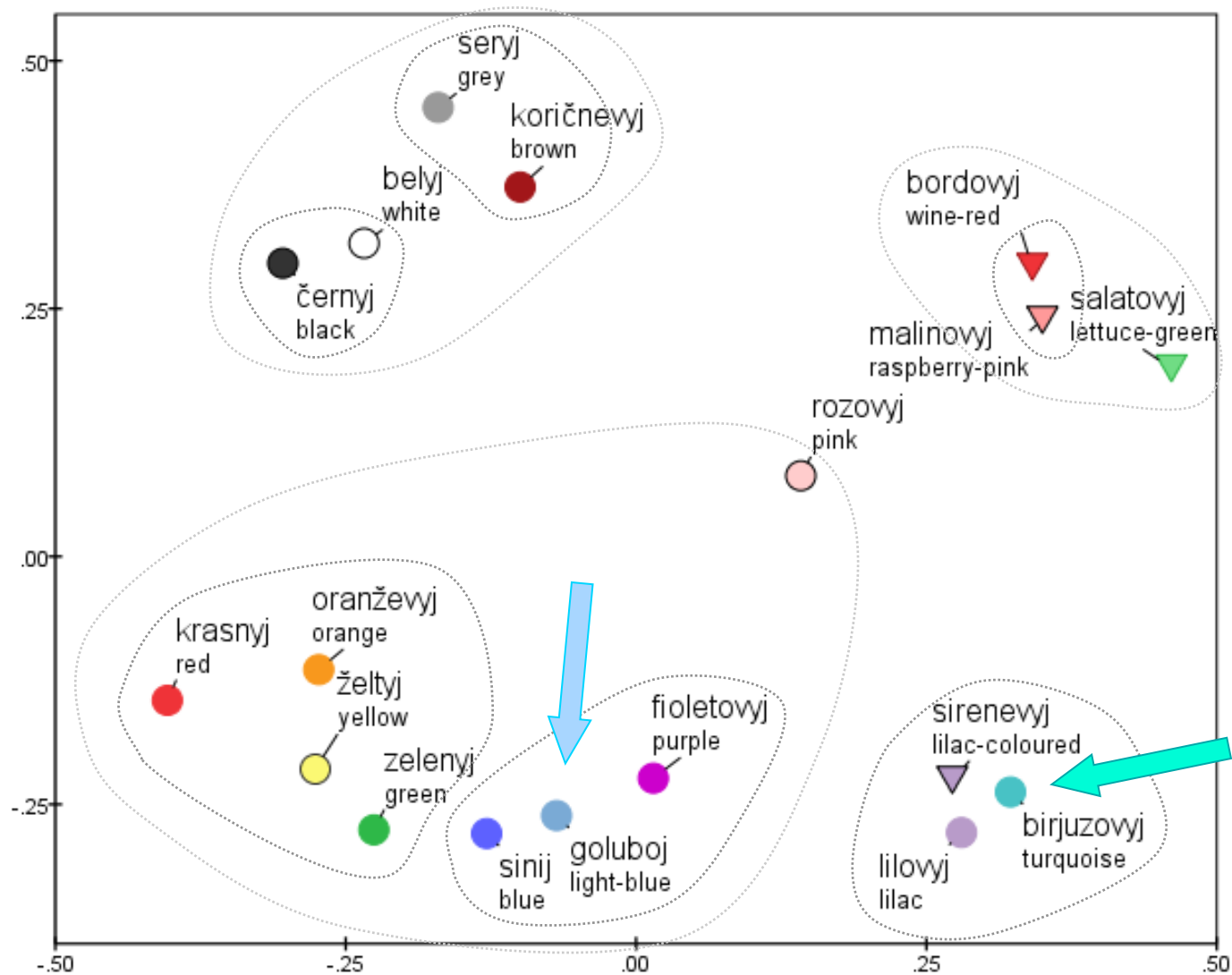
rootsi



**TEINE PÕHIVÄRVINIMI SINISE
JAKS**

vene

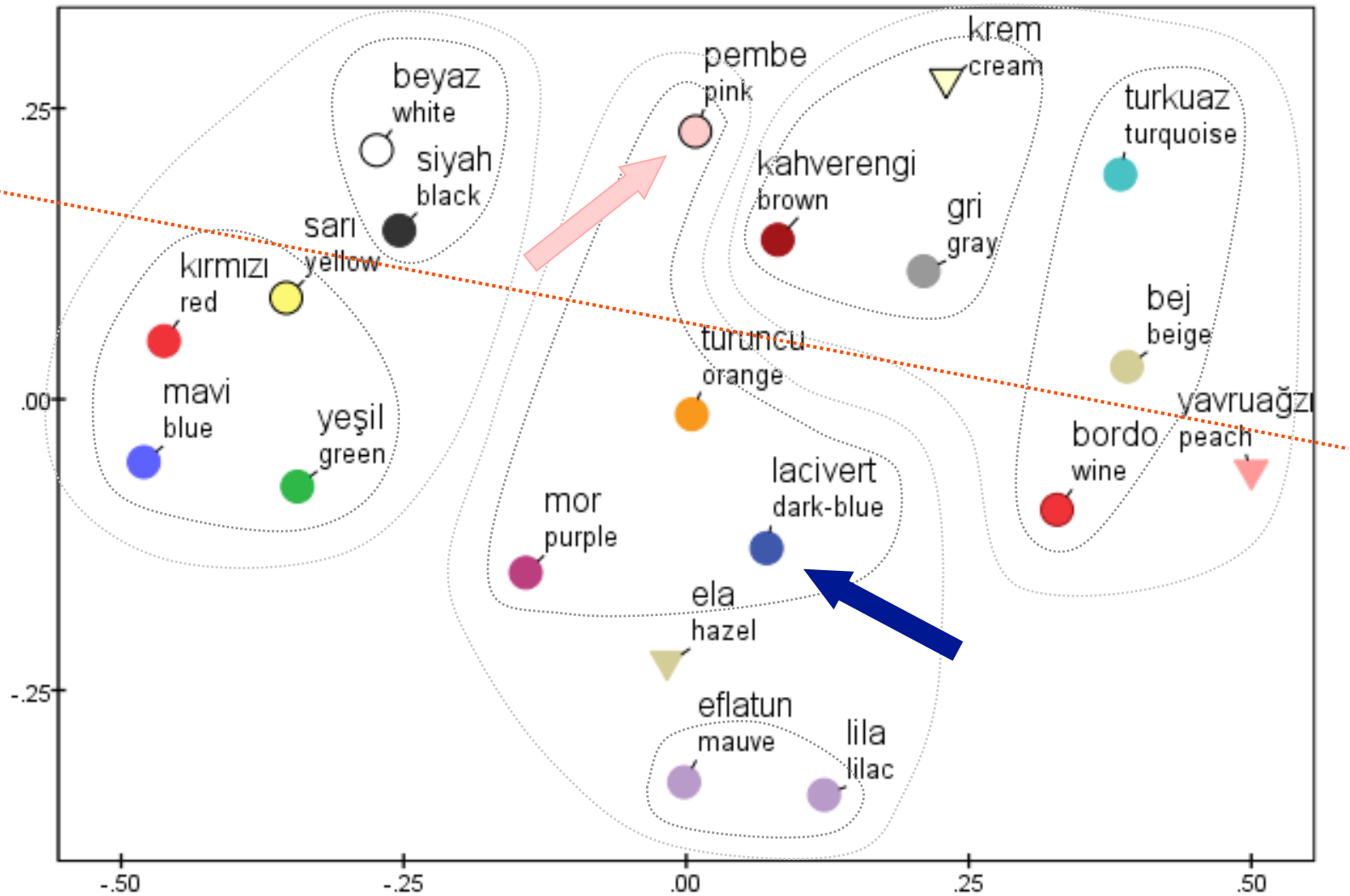
Teine põhivärvinimi sinise jaoks
goluboj



türgi

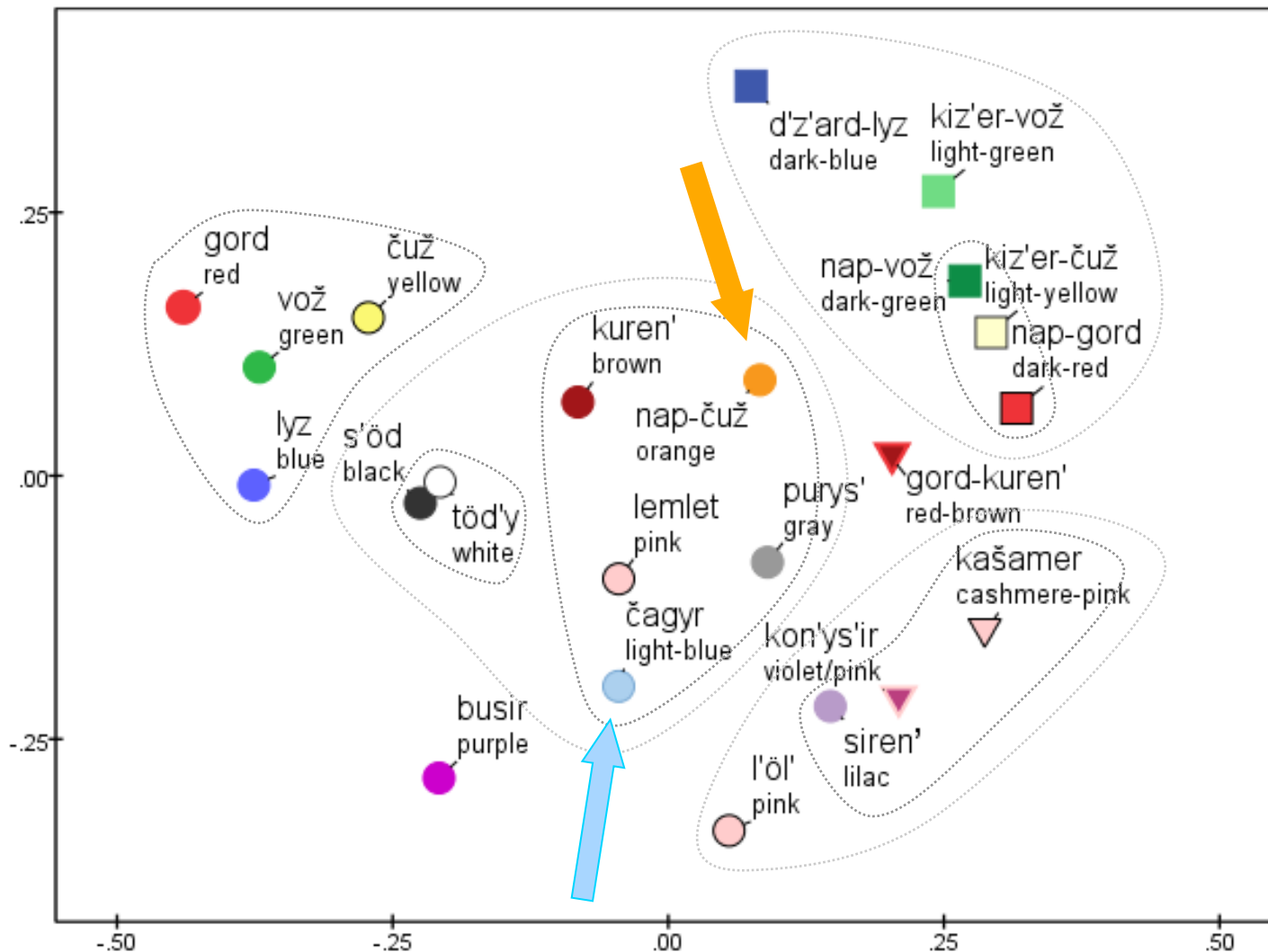
Teine põhivärvinimi (?) sinine jaoks *lacivert*
'tumesinine'

Üldistus: teised sinised on **kromaatilised**

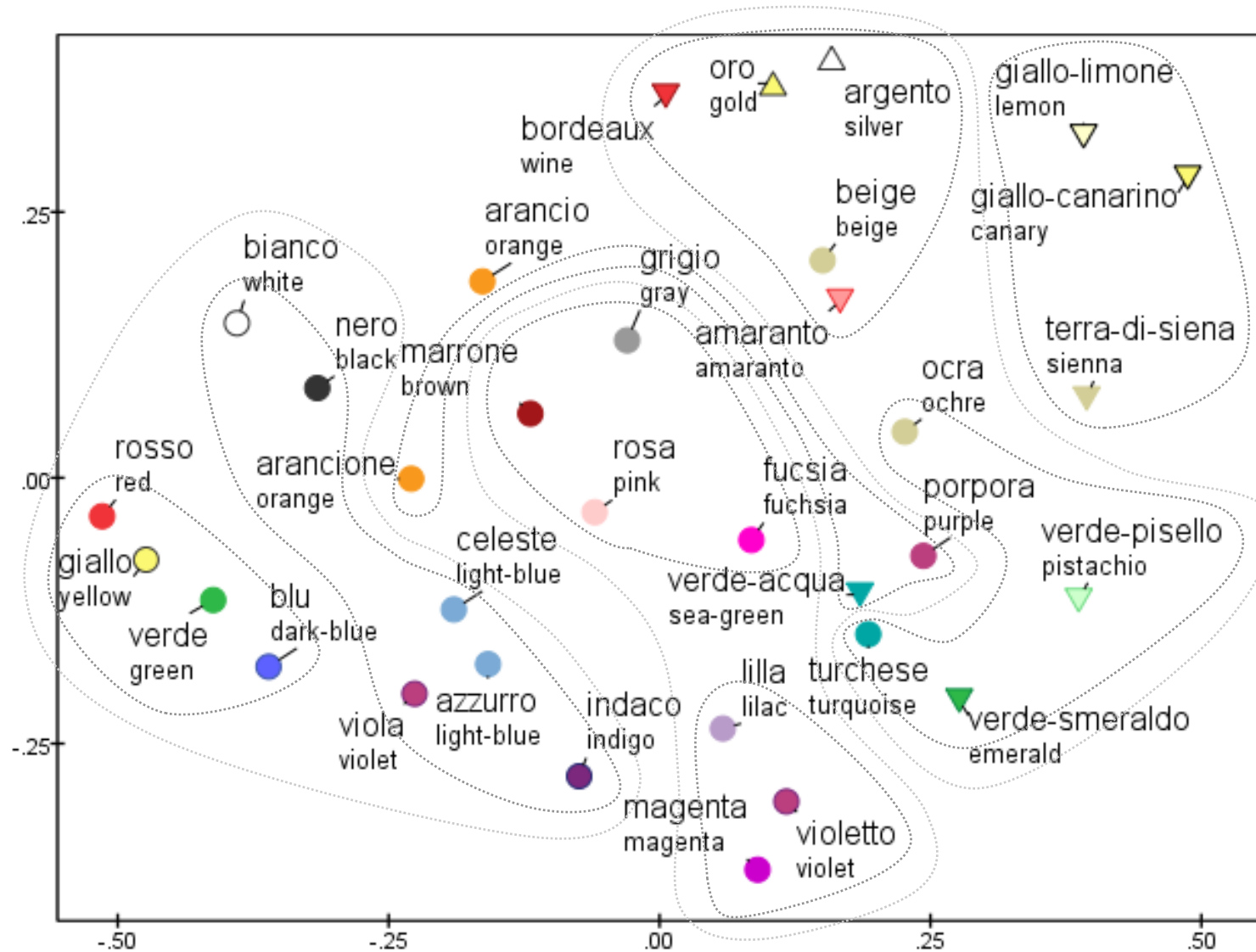


udmurdi

Teine sinine *čagyr* 'helesinine'
Nap-čuž 'oranž' kui akromaatileine värv



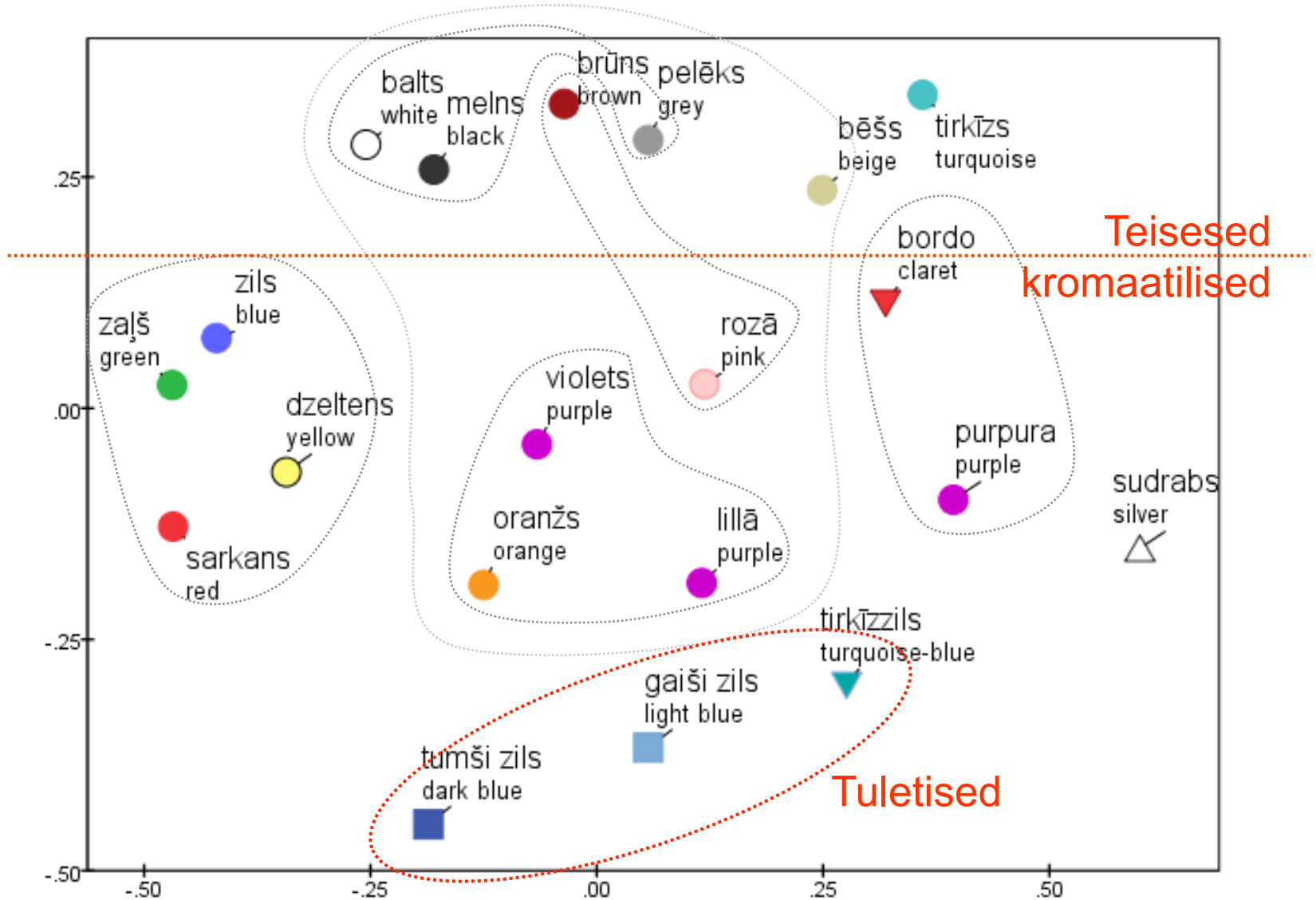
itaalia



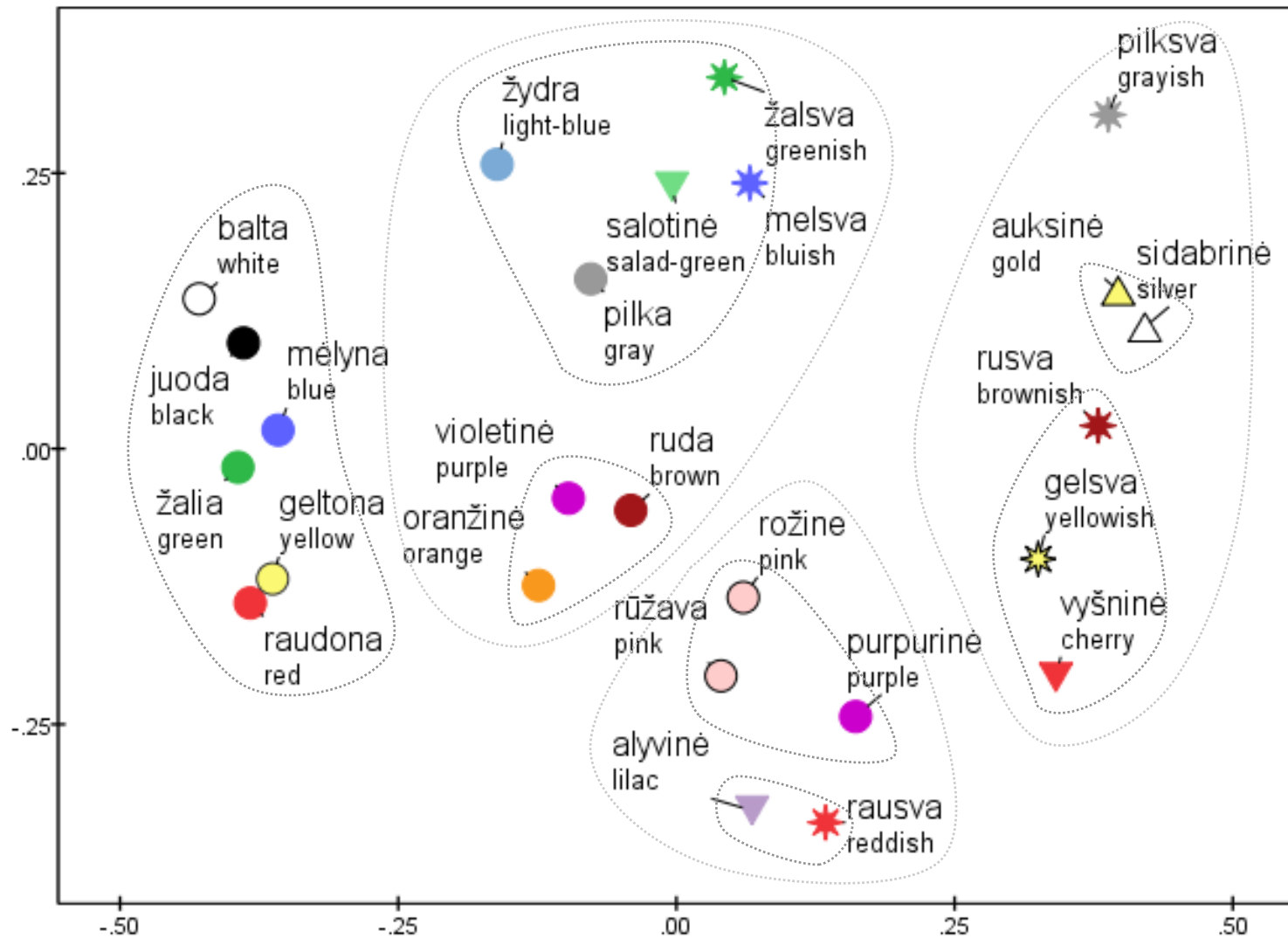
TULETISED

lāti

Tirkīzs 'türkiis' asub kaardil eraldi *tirkizzils* 'türkiissinine'



leedu

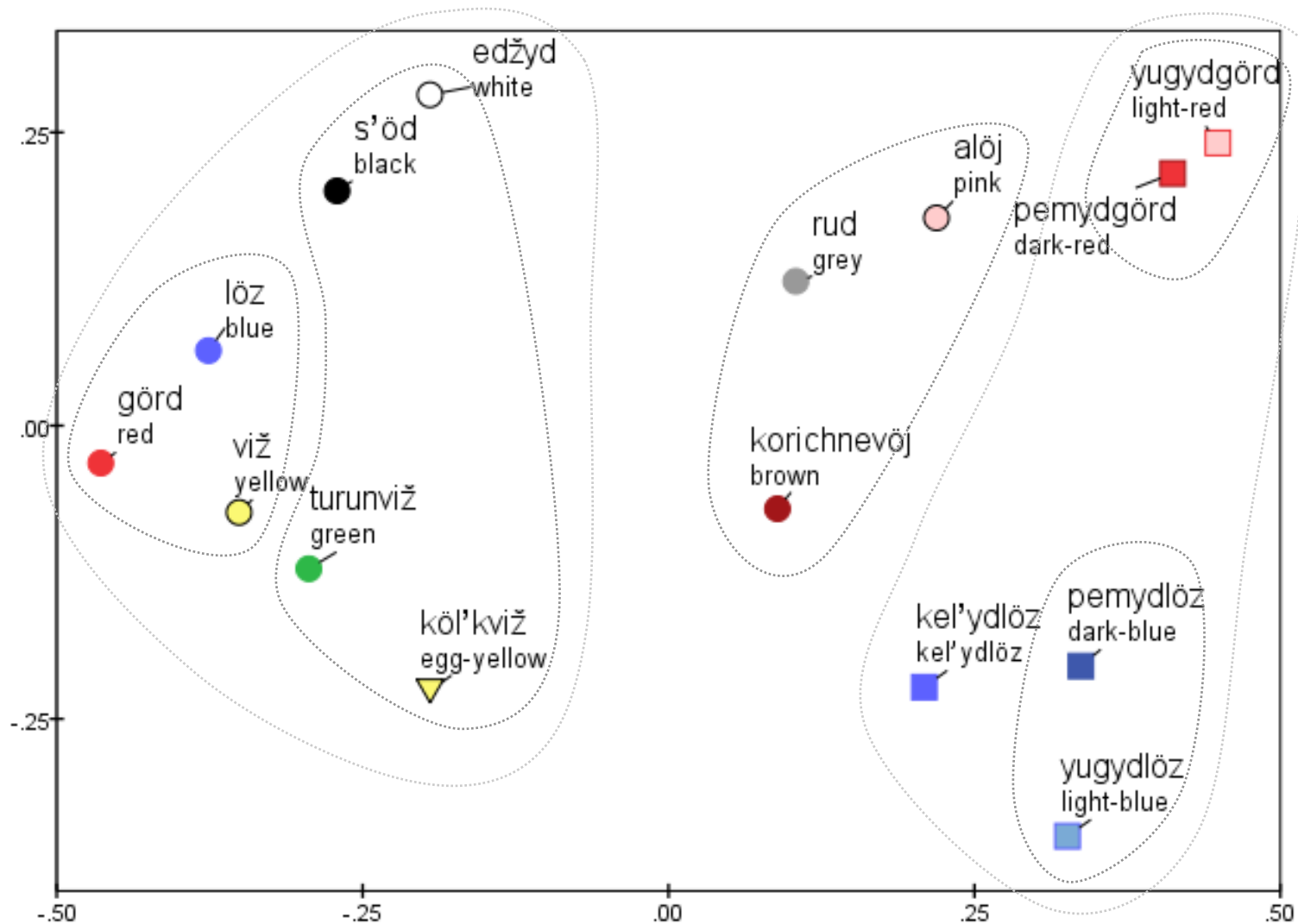


VÄHE PÕHIVÄRVINIMESID

sürjakomi

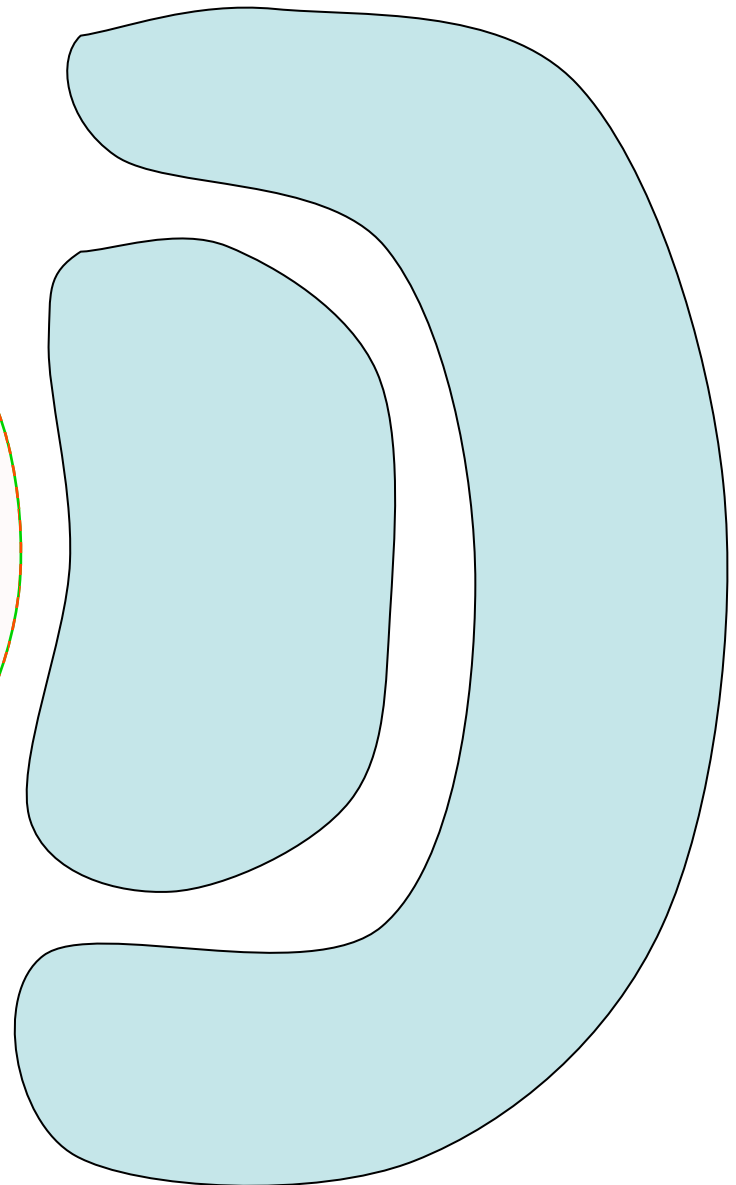
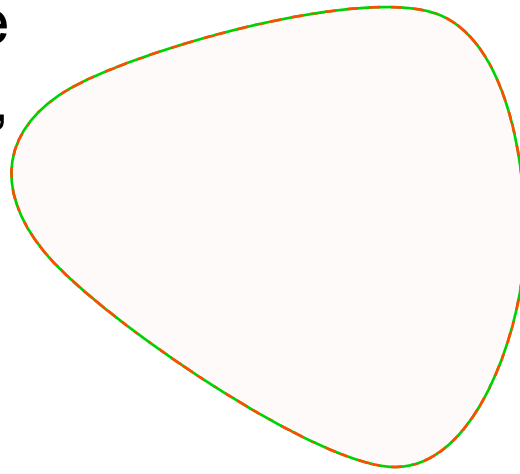
Vähe põhivärvinimesid

Alöj 'roosa'



Üldistus:

Tuletatud ja liitvärvinimed moodustavad **äärise** põhivärvinimede ümber/ mittepõhivärvinimed aga **kogunevad** selle värvinime ümber, millest nad on tuletatud



Kokkuvõtteks

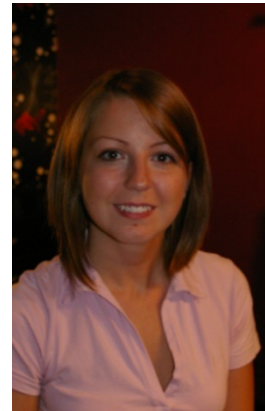
- Värvide nimetamisel loetelukatses võib märgata teatud trende
- Semantilised värvikaardid ei põhine värvide **pertseptuaalsel sarnasusel**
- Keelte vahel on sarnasusi ja erinevusi – oleneb tõlgendusest, **keelepetsiifilised lisandused**
- ‘Sagedus’ ei võrdu ‘eelistusega’ – värvinimesid võidakse loetelda harva, aga need võivad olla mentaalses leksikonis vägagi esilduvad



David Bimler

TÄNU

Ivar Jung
Margaret Raidlepp
Maksims Ivanovs



Kelly
Parker



Kaidi Rätsep



Elena
Ryabina



Simona Pranaytite



Eesti Teadusagentuur
Estonian Research Council

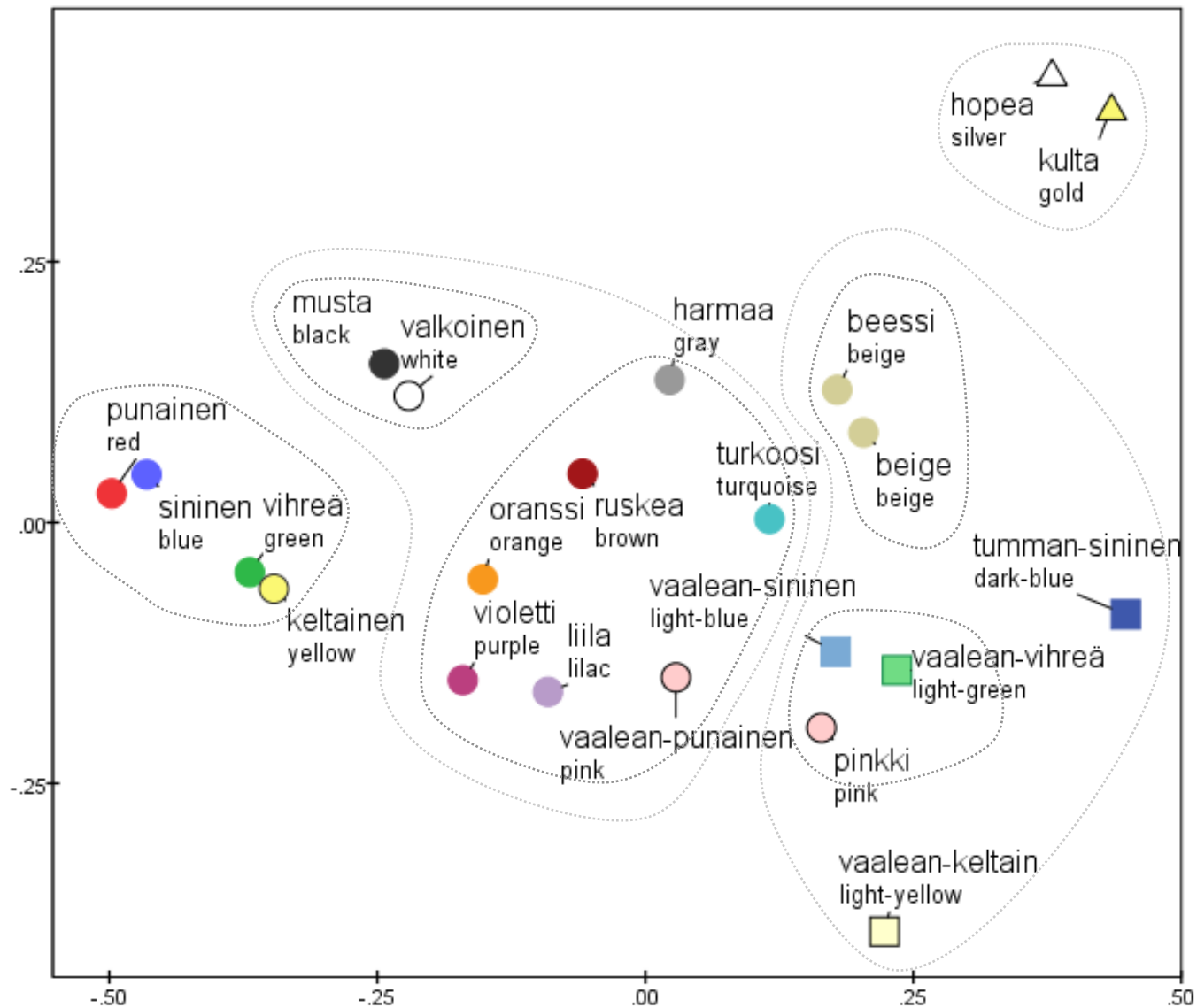
Grant No. 8168



Suur tänu Sulle, õpetaja!

soome

beež



hispaania

Marrón 'pruun' ei vasta põhivärvinime kriteeriumile #5

